

Péntek Dániel Gábor: A 88. zsoltár A Kórah fiai-zsoltárok kontextusában

Alapvetések a kutatáshoz

A 88. zsoltárról

A 88. zsoltár a kanonikus zsoltárgyűjtemény egyedülálló darabja.[1] Panaszéneknek, illetve imádságnak tekinthető: a beszélő szenvedéseit sorolja a megszólítottnak, Istennek. A pontos szituáció nehezen azonosítható, hiszen a szenvedések alatt a zsoltáros, nem igaztalan vádról, nem is elhagyatottságról vagy betegségről, esetleg közösségi krízisről beszél, hanem az alvilág közelségének megtapasztalásáról.[2] Reménytelen hangvétele talán leginkább Jób könyvével rokonítható.[3] Vizsgált zsoltárunkat azonban e könyvtől is elkülöníti két ellentétes irányba mutató jellemzője: a 88. zsoltárban Jób panaszaihoz képest is kevesebb reménység jelenik meg, ugyanakkor viszont valódi vád és bizalomvesztés sem érezhető JHVH felé: az imádkozó nyomorúságért Isten felelős, ő mégis szabadítása Istenének (Zsolt 88,2) nevezi őt.

A 88. zsoltár szövegét a *RÚF* 2014[4] fordításában közlöm:

1 Kórah fiainak zsoltáréneke. A karmesternek: A „Betegség” kezdetű ének dallamára éneklendő. Az ezráhi Hémán tanítókölteménye.

2 URam, szabadító Istenem, hozzád kiáltok éjjel-nappal.

3 Jusson hozzád imádságom, figyelj esedezéseimre!

4 Mert tele van bajokkal a lelkem, életem közel került a holtak hazájához.

5 A sírba roskadók közé sorolnak, olyan lettem, mint egy erőtlen férfi.

6 A halottak közé kerülök, mint azok, akik leterítve fekszenek a sírban, akikre nem gondolsz többé, és kikerültek a kezedből.

7 A sír mélyére juttattál már, mélységes sötétségbe.

8 Rám nehezedett haragod, örvényeid mind lehúznak engem. (Szela.)

9 Elszakítottad tőlem ismerőseimet, utálatossá tettél elöttük. Fogoly vagyok, nem szabadulhatok,

10 szemem elbágyadt a nyomorúságtól. Hívtalak, URam, mindennap, kitártam feléd kezemet.

11 Teszel-e csodát a halottakkal? Fölkelnek-e az árnyak, hogy magasztaljanak téged? (Szela.)

12 Beszélnek-e a sírban szeretetedről, hűségéről az enyészet helyén?

13 Ismeretesek-e csodáid a sötétségben, igazságod a feledés földjén?

14 De én hozzád fohászodom, URam, már reggel hozzád száll imádságom.

- 15 Miért taszítasz el engem, URam, miért rejtetted el orcádat előlem?
16 Nyomorult és beteg vagyok ifjúságom óta, rettegek tőled, tanácstalan vagyok.
17 Rám zúdult izzó haragod, rettentő csapásaid megsemmisítenek.
18 Körülvesznek mindennap, mint az árvíz, teljesen bekerítenek engem.
19 Elszakítottad tőlem jó barátaimat, már csak a sötétség ismer engem.

Egyedülálló a 88. zsoltár felirata: ez a Kórah fiaihoz köthető zsoltárok utolsó darabja, feliratában (Zsolt 88,1) azonban megjelenik egy egyén is, az ezráhi Hémán. A zsoltárt általában három részre szokták felosztani (2-10a; 10b-13; 14-19),[5] mindegyik részben egy invokáció és egy panasz olvasható. Ugyanakkor felfogható úgy is a szöveg, hogy a zsoltáros előbb megszólítja Istent, a tradicionális formulákkal (2-3. versek), majd ezt követően egy szinte végelethetetlen, repetitív panaszáradattal fordul JHVH felé. A 4-19. versekben megfigyelhetők különböző hangsúlyok: A 4-6. versekben a zsoltáros halálközeli élményéről beszél, amelynek fontos eleme az a félelem is, hogy elveszítheti kapcsolatát Istenével, ugyanakkor itt Isten még csupán megszólítottként és passzív szereplőként jelenik meg. A 7-9., majd pedig 15. és 17-19. versekben azonban, már személyesen JHVH a szenvedések és a halálközeli élmény felelőse. Ha két részre - invokációra és panaszra - osztanánk fel a zsoltárt, akkor 10.b és 14. versek az imádkozó kegyességéről beszélnek, ezek értelmezhetőek második, illetve harmadik invokációként. A 11-13. versekben pedig (retorikus?) kérdések[6] fogalmazódnak meg JHVH áldásainak halál utáni megtapasztalhatóságával kapcsolatban.

Megközelítési lehetőségek

A zsoltár egyedülálló karakterével különböző szempontokból kellett szembenéznie a magyarázóknak. Fontos problémát jelent e zsoltár kontextusba helyezése. Központi kérdés az, hogy milyen párhuzamok, illetve sémák segíthetik a szöveg megértését. A formakritikai megközelítés a szöveg jellegzetességei miatt egyéni panaszénekeknek tekintette. E műfaj jellemző elemei közül azonban e zsoltár csak néhányat tartalmaz: így az invokációt és a meghallgatás kérését, a zsoltár többi része azonban panasz, viszont nem jelenik meg benne segítségkérés, hiányzik a bizalom kifejezése és a fogadalom.[7]

Culley szerint amennyiben a szabadulás motívumával összefüggésben szeretnénk olvasni e zsoltárt (amivel szemben véleménye szerint lehetne érvelni), akkor az úgynevezett „*rescue-pattern*” nyomán értelmezhető az.[8] JHVH szabadítását az Ószövetség számos tradícióanyaga beszéli el, ennek az útnak egy fázisa lehet az, amikor az imádkozó remény nélküli helyzetben kiált Istenhez, eszerint ennek a fázisnak lehet dokumentuma a vizsgált

zsoltár. A 88. zsoltár helye a panaszénekek között Culley szerint a következőképpen határozható meg: a panaszénekek a „*rescue-pattern*” szerint szerveződnek, de különbözően dolgozzák ki a szabadítás témáját. Ez azt jelzi, hogy a szabadítás sokkal összetettebb folyamat, mint ahogyan némely zsoltár bemutatja azt. A 88. zsoltár elkülönül a többi szövegtől, ugyanis ebben az imádságban feszültséget eredményez az, hogy JHVH az áldozatát a halálba vezeti.[9] Culley szerint azonban a „*rescue-pattern*” helyett lehetne más ószövetségi motívumok felé is nyitni a zsoltár értelmezése során: az Ézs 53 szenvedő szolgájára mutat két motívum: egyrészt maga az istenség a szenvedés okozója, másrészt a zsoltár nem beszél büntetésről (igaz nincs helyettes elégtételre utaló gondolat a zsoltárban); egy másik séma lehetne az, hogy amennyiben JHVH szerepére koncentrálunk, akkor az ok nélkül szenvedő zsoltáros alakja Jóbbhoz válik hasonlónak.[10]

A kultikus megközelítés képviselői szerint a zsoltár egy engesztelési rítust ír le: az imádkozó szenvedésének oka van, mégpedig az, hogy másoknak engesztelést szerez ez által.[11]

A kanonikus exegézis a Zsoltárok könyve kánoni elrendezése felől magyarázza a zsoltár egyedülállóságát. Cole szerint a 88. zsoltár panaszára végső soron a 86. és 89. zsoltárban találhatunk választ.[12] Isten kegyelme (τσνη) motívuma teremt kapcsolatot e három zsoltár között: a 86,13 megerősíti, hogy ez az oka a szabadításnak, a 88,12 megkérdőjelezi ezt, a 89,2 pedig újból megerősíti.[13]

Tradíciókritikai szempontból azt a kérdést lehet feltenni, hogy a korai judaizmus teológiai fejlődése mely állomásának dokumentuma a 88. zsoltár, azaz hol helyezkedik el azon az úton, amelynek egyik végpontja az az idő, amikor még elvetették azt, hogy JHVH-nak bármiféle kapcsolata lehetne a *Seol*lal,[14] a másik végpontja pedig a feltámadás reményének Dániel és a Makkabeusok könyveiben, illetve az Újszövetségben és a rabbinikus irodalomban megjelenő hagyománya.[15]

A fentebb említett kontextuális megközelítések mellett további lehetőségek is nyílnak a zsoltár megértésére. A 88. zsoltár vizsgálható az ószövetségi zsoltárok és imádságok alvilág-utalásainak kontextusában. A zsoltárokban az alvilág olyan helyként van leírva, ahol az ember nem képes JHVH-t dicsőíteni, azaz az egyén ott elveszíti a JHVH-val való közösséget, amelynek elsődleges színtere a kultusz (Zsolt 6,5-6) és azok a kegyelmes cselekedetek sem tapasztalhatóak meg, amelyek az elsődleges okai annak, hogy a zsoltáros Isten dicséretében tör ki (Zsolt 6,6; 88,11-13). A himnuszok istendicsérete szerint pedig élet és halál egyaránt JHVH kezében van, ő vihet le valakit a *Seol*ba és ő is hozhat fel onnan. (1Sám 2,6) Dicsérni nem lehet JHVH-t az alvilágban, mert csak az élők magasztalhatják őt, ugyanakkor ha JHVH

mindenekfölött uralkodik, beleértve az életet és a halált is, akkor valamiféle imádság mégis megszólalhat az alvilágban: és valóban a Zsoltárok könyvében és más ószövetségi imádságokban gyakran megjelenik az a beszédhelyzet, hogy a zsoltáros az alvilágból vagy annak közeléből kiált JHVH-hoz.

A zsoltárok datálása kifejezetten nehéz, problémás, azonban forrásaink nyelvéből és kisebb mértékben a bennük megfogalmazódó teológiai gondolatokból következtethetünk arra, hogy a szövegtörzs egyes elemei egymástól időben távol keletkeztek. Éppen a zsoltárok keletkezési idejének sporadikus volta miatt tekinthető meglepőnek, hogy a zsoltárok és imádságok alvilággal kapcsolatos gondolkodásában milyen gyakran jelenik meg ez az egy motívum, amely szerint az imádkozó a *Seol*-ból, annak valamely részéből vagy annak közeléből kiált Istenhez. E motívum szerepel a 88. zsoltárban is, amit éppen ezért kifizetődő összevetni ebből a szempontból azokkal a hálaadó énekekkel, amelyekben az imádkozó, azért ad hálát, hogy JHVH megmentette őt a *Seol*-ból (a motívum megjelenésének legtisztább példáit a Zsolt 88 mellett a következő hálaadó énekek adják: Ézs 38,9-20, Jón 2,3-10, JSirá / Ben Szíra 51,1-12).

A 88. zsoltárnak az ószövetségi zsoltárokkal és imádságokkal való összevetését, valamint az e szövegekben szereplő *Seol*-utalások tipológiáját reménység szerint doktori disszertációmban és más későbbi munkáimban lesz módomban részletesebben tárgyalni. Jelen írásomban azt a kérdést vizsgálom meg, hogy mennyiben lehet gyümölcsöző a 88. zsoltár és egy másik tradícióanyag, a Kórah fiai-zsoltárciklus (Zsolt 42-49.84-85.87-88) kapcsolatainak kutatása, amelynek e zsoltár a részét képezi, ráadásul a csoport záró darabjának tekinthető. Másképpen fogalmazva: feltételezhető-e kapcsolat a 88. zsoltár és a hozzá hasonlóan Kórah fiaihoz kapcsolt további 11 (vagy 10) zsoltár között.

A fenti kérdés megválaszolásához egyrészt azt a kérdést kell megvizsgálni, hogy mennyiben és milyen értelemben tekinthető irodalmi egységnek a Kórah fiai-zsoltárok csoportja, másrészt pedig azt, hogy maga a 88. zsoltár e gyűjtemény integráns részének tekinthető-e?

A 88. zsoltár és a kórahita tradíció

Kórah fiai zsoltárai mint gyűjtemény

Az 1960-as évektől kezdődően számos tanulmány jelent meg, amelyek a Kórah fiai-zsoltárokat, mint egységet, illetve mint zsoltárciklust vizsgálták. Ezek közül az első Martin J. Buss írása volt, aki az ászáfita (Zsolt 73-83) és a kórahita zsoltárok közös motívumait

vizsgálta.[16] Wanke a kórahita zsoltárok egyik legjellemzőbb teológiai-tartalmi jellegzetességét a Sion-teológiában[17] fedezte fel, elemzése ma is jól használható. Goulder egy ünnepi liturgia dokumentumának látja a két Kórah-ciklust és ebben a liturgiában találja meg a 88. zsoltár helyét is.[18]

Számos újabb elemzés indul ki a gyűjtemény egységességéből. Ezek közül a legszélesebb a spektruma Millard munkájának, aki a teljes Zsoltárok könyve kompozíciójának kontextusában vizsgálja a kórahita zsoltárok, mint zarándoklathoz kötődő (liturgikus) imádságok közös jellegzetességeit.[19] Szintén nem kizárólag erre a ciklusra fókuszál Süssenbach, aki az előhista zsoltárok hipotézisének alapján állva (e ciklusba nyelvi jellegzetességeik alapján a 42-83. zsoltárok tartoznak) vizsgálja a 42-49. zsoltárokat, azaz az első kórahita ciklust.[20] A fentiekhez hasonlóan szintén tradíciókritikai szempontból vizsgálja a ciklust van Orschoot,[21] Maier pedig szinkron nézőpontból közelít az első kórahita ciklus kompozíciójához.[22] Erich Zenger redakciókritikai szempontból vizsgálja a Kórah fiai zsoltárokat,[23] tanulmányában elemezve az e csoportba tartozó zsoltárok feliratát, közös nyelvi elemeit és motívumait, közös poetológiai jellegzetességeit, a két különálló ciklus analóg kompozíciós struktúráját, valamint kifejt egy redakciókritikai elméletet is a gyűjtemény tervezett redakcióját hangsúlyozva, amelyben vizsgálja azt is, hogy hogyan illeszkedik e ciklus a Zsoltárok könyve egészéhez.[24]

E kutatások alapján meghatározható a kórahita zsoltárok közös teológiai és irodalmi karaktere. A Kórah fiai megnevezést feliratukban hordozó zsoltárokat a címfeliratukon túl is számos közös elem köti össze. E párhuzamok közül jelen keretek között csak néhány példát említek, kitekintve azokra, amelyek a 88. zsoltárban is megjelennek.[25] Számos istenmegnevezés a Zsoltárok könyve egészét tekintve itt fordul elő a leggyakrabban: a Seregek Ura (יהוה צבאות) név ebben a formájában a Zsoltárok könyvén belül nyolc alkalommal fordul elő, ebből hatszor a kórahita zsoltárokban (46,8.12; 48,9; 84,2.4.13), az élő Isten / élet Istene (אֱלֹהֵי חַיִּים) kizárólag e zsoltárcsoportban jelenik meg, és az אֱלֹהֵינוּ és אֱלֹהֵינוּ istennevek szintén az átlagosnál gyakrabban jelennek meg ebben a ciklusban.[26] A Sionra / Jeruzsálemre használt Isten városa (עיר-אֱלֹהִים) megnevezés szintén ezekben a zsoltárokban fordul elő elsősorban. Az imádkozó állapotát gyakran írják le úgy a kórahita zsoltárok, hogy Isten elvetette (זָנָה) őt (a 88,15 mellett 43,2; 44,10.24), ez a motívum megjelenik a 89. zsoltárban (89,39), valamint az Ászáf ciklusban is.[27]

A kórahita zsoltárok egyik legjellemzőbb teológiai-tartalmi jellegzetessége a Sion-teológia,[28] Isten városának és a templomnak a dicsőítése, az ehhez kapcsolódó kozmosz-káosz motívum és a népek zarándoklata a szent hegyre. A Sion-teológia elsősorban a 46-48.

és a 87. zsoltárok jellegzetessége. E teológiai koncepció elemeiként Süssenbach a következő tradíciókat és motívumokat sorolja fel: 1. Sion (Isten hegye, Isten városa, a Templom); 2. Isten királysága (vö.: 46. zsoltár); 3. Isten, mint menedék; 4. a káosz-erők; 5. az idegen népek, mint ellenségek és mint JHVH tisztelői; 6. a jellemző istennevek.[29]

Emellett újabban arra is felhívják a figyelmet, hogy a Sion-teológia mellett az alvilág is központi témája a Kórah fiai-zsoltároknak.[30] Ennek a motívumnak a megjelenése nem a korlátozódik a 88. zsoltárra, amelyben a *Seol* közelébe (vagy magába a *Seol*ba) kerülő ember imádkozik. Az alvilág és az abból való megváltás központi tárgya a 49. zsoltárnak is, továbbá az alvilági vizekhez hasonló motívumok jelennek meg a 42. zsoltár 8. versében is. Mitchell felhívja a figyelmet arra, hogy noha a Zsoltárok Könyve egészének kevesebb mint 1/10 része tartozik a Kórah fiai-zsoltárokhoz, mégis a könyvben olvasható *Seol*-utalások 1/3 része, a sírra való utalásoknak pedig a 2/3 része itt olvasható, ha 86. és a 89. zsoltárokat is a ciklushoz számítjuk.[31]

Kutatásaim során nem az egész gyűjteményt egységesítő karakterisztikus jegyeket kívánom vizsgálni, hanem egy szövegnek, a 88. zsoltárnak az összefüggéseit a ciklus többi darabjával. Fel kell tenni a kérdést, hogy mely metodikával lehet ezt az összefüggésrendszert a legjobban feltárni, illetve mely módszertani eszköztár illik a leginkább a vizsgált források természetéhez? Úgy látom, hogy a kórahita zsoltárok, illetve tágabban az Ószövetség szövegei esetében nincsenek olyan jegyek, amelyek alapján két vagy több szöveg összefüggését az intertextualitás fogalmával írhatnánk le. A kórahita zsoltárok esetében nem állíthatjuk egyértelműen azt, hogy az egyik vagy a másik egyértelműen vendégszöveggént használta volna a másikat, ezért nem illethetjük a szövegek között fennálló kapcsolatrendszert sem az intertextualitás fogalmával. Abban sem lehetünk egészen biztosak, hogy a későbbi szövegek ismerték a korábbiakat. Ugyanakkor arról sem vagyok meggyőződve, hogy a redakciókritika eszköztárával kifizetődöbben dolgozhatunk e konkrét ciklus esetében, mivel nem valószínű, hogy a 88. zsoltárba redaktori munka eredményeként kerültek be azok a szövegelemek, amelyek alapján kapcsolatba hozható a gyűjtemény más szövegeivel. Konkrétan megragadható redaktori munkát talán csak a zsoltárfeliratok esetében és esetleg a 87. és 88. zsoltárok egymás mellé helyezésében láthatunk, a további összefüggések esetében, noha nem zárható ki ennek megléte, de nem is bizonyítható. Izgalmas kérdést jelent az, hogy a közös címfeliratelemek létrejötte ez esetben mennyire tekinthetőek redaktori munkának, illetve mennyiben a szövegeket elemző exegetikai munka eredményének.

Hogyan határozhatjuk meg tehát, hogy mi köti össze egymással a kórahita zsoltárokat? A

fentebbiekből láttuk, hogy a közös tradíció, illetve egyfajta közös formanyelv. Emiatt úgy vélem, hogy elsődlegesen tradíciókritikai metodikát használhatunk. Ezzel a döntésünkkel azt is állítjuk, hogy a zsoltárok párhuzamos szövegelemei az írásbeli hagyományozódás fázisa előtti időre mutatnak. Elképzelhetőnek látjuk azt is, hogy az egyes zsoltárszerzők egymástól időben vagy térben távol használták ugyanazon tradíciókat. Esetlegesen feltehetjük azt a kérdést, hogy beszélhetünk-e a kórahita zsoltárok esetében lévita tradícióról, illetve beilleszthető-e a zsoltárcsoport egy tágabb lévita teológiai tradícióba?

A 88. zsoltár helye a kórahita zsoltárok között

A 88. zsoltárt néhányan nem tekintik a kórahita ciklus integráns részének.[32] Buss a 88. zsoltárt nem vizsgálja az ászáfita és kórahita zsoltárok sorában, egyrészt talán amiatt, hogy e darab felirata szerint Hémánhoz is köthető, másrészt pedig amiatt, mert úgy véli, hogy e zsoltár tartalmilag eltér a többi azonos feliratot tartalmazó zsoltártól.[33] Buss – bővebben nem kifejtett – véleményével szemben, ahogyan az alábbiakban részletesen is kifejtjük, jó okunk van azt feltételezni, hogy a 88. zsoltár mind a feliratában, de a feliraton túl is számos közös tradícióelemet tartalmaz a további Kórah fiainak tulajdonított zsoltárokkal. Janet K. Smith is vitatja azt, hogy a 88. zsoltár szoros kapcsolatban lenne a további Kórah fiainak tulajdonított zsoltárokkal. Smith szerint a 88. zsoltár nem tartozik a kórahita zsoltárok közé, hanem a dávidi szövetségre fókuszáló panaszénekeknek tekinthetjük, és így a 86. és 89. zsoltárokkal van szorosabb kapcsolatban.[34]

Buss és Smith megállapításai annyiban mindenképpen érthetőek, hogy a 88. zsoltárból feltűnően hiányzik mindenféle utalás akár a Sionra, akár a szentélyre, ugyanakkor a fentebbiekből is látható volt, hogy a kórahita zsoltároknak a Sion-teológia mellett az alvilág megjelenítése is karakterisztikus jegye.

A fentiekből láthattuk, hogy két ellenérv jelenik meg azzal a tétellel szemben, hogy a 88. zsoltár szervesen kapcsolódna a kórahita zsoltárokhoz: 1. a felirat egy másik névhez is köti e zsoltárt; 2. tartalmi-teológiai szempontból nem találhatunk kapcsolatot a ciklus további darabjaival. A fejezet hátralévő részében ezt a két problémát szeretném vizsgálni, abból a célból, hogy választ adhassunk arra a kérdésre, hogy mennyiben tartozik szervesen a kórahita zsoltárok csoportjához a vizsgált imádság.

A felirat

A felirattal kapcsolatos összes kérdést ezen a helyen nem fejthetjük ki, ezért csak a feliratnak egy problémájával kívánunk foglalkozni. Az első feliratrész Kórah fiához, a második pedig az

ezráhi Hémánhoz kapcsolja a zsoltárt (szándékosan nem szerzőségről beszélünk, mivel nem tudjuk, hogy pontosan milyen értelemben kötődnek a zsoltárok azokhoz a személyekhez, akiknek nevét tartalmazza a felirat[35]). Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a második feliratrész ellentmond-e annak, hogy a zsoltárt Kórah fiaihoz, illetve a nevükhöz kapcsolt zsoltárokhoz kössük?

Láthatjuk, hogy a második feliratrész kapcsolatban áll a kanonikus gyűjteményben a zsoltárt követő 89. zsoltárral is, amelyet a felirat az ezráhi Étánhoz kapcsol. Amennyiben a felirat összefüggéseihez keresünk további támpontokat, akkor a Zsoltárok könyvén kívüli forráshoz, a Krónikás történeti műhöz kell fordulnunk.

Kórah fiainak liturgiában betöltött szerepéről számos helyen olvashatunk a Krónikák könyvében. A Krónikák első könyve 6,7 szerint Kórah Lévi fiának Kohátnak volt az unokája. Bár a két névsor nem egyezik meg teljesen egymással, ugyanezt a rokoni kapcsolatot találhatjuk Lévi, Kohát, illetve Kórah között az Krónikák első könyve 6,22-23-ban is. A Krónikák első könyve 9,17-19 szerint Kórah leszármazottainak a feladata a szentély kapuinak az őrzése volt.

A Krónikák első könyve 6,19 szerint Hémán Kohát leszármazottja, azaz Kórahnak is egyenesági utóda. Ez a szakasz (1Krón 6,16-32) Hémánt, Ászáfot és Étánt úgy mutatja be, mint templomi énekeseket, akik Dávid idejében a sátor előtt teljesítettek énekvezetői szolgálatot. A Krónikák első könyve 15,17-19 szintén Dávid idejében szolgálatot teljesítő kultuszi énekesként mutatja be őket, és további alacsonyabb rangú kultuszi énekeseket. A Krónikák első könyve 16,41-42 más névtelen személyek mellett Hémánt és Jedutúnt említi, mint kultuszi énekeseket és zenészeket. Ez a szakasz (1Krón 16,40) beszél arról is, hogy feladatuk az volt, hogy JHVH örökké tartó szeretetéért való hálaadást hirdessék ki. A Krónikák második könyve 5,12 jelzi, hogy Ászáf, Hémán és Jedutún a szövetség ládája templomba szállításakor, azaz még Salamon uralkodása idején is ellátták az énekesi szolgálatot. A Krónikák első könyve 25,5-6 Hémánról, mint a király látnokáról beszél, illetve jelzi, hogy fiai is hasonló szolgálatban álltak. A Krónikák második könyve 29,14 szerint Hémán fiai Ezékiás korában is szolgálatot teljesítettek a templomban, a Krónikák második könyve 35,15, pedig Dávid, Ászáf, Hémán és Jedutún parancsáról beszél a szolgálat teljesítésével kapcsolatban. (Megjegyzendő, hogy az ezráhi Hémán és Étán alakja megjelenik a Krónikás hagyományon kívül is, Salamon király udvarának és bölcsességének leírása során a Királyok első könyve 5,11-ben: „Bölcsőbb volt Salamon minden embernél, még az ezráhi Étánnál, Hémánnál, Kalkólnál és Dardánál, Máhól fiainál is, úgyhogy nagy hírnévre tett szert mindenütt a környező népek körében.”[36] Ez a hagyomány talán Salamon udvari emberének tekinti az

ezráhi Hémánt, bár a megfogalmazás alapján ez nem jelenthető ki egyértelműen.)

A felirattal kapcsolatban tehát úgy tűnik, hogy a második címfeliratrész, amely az ezrahi Hémánhoz köti a zsoltárt semmiképpen nem mond ellent a zsoltár kórahita eredetének, Hémán ugyanis, Kórahhoz és Kórah fiaihoz hasonlóan Lévi és Kohát leszármazottja, azaz lévita és kohatita és mint ilyen végsősoron kórahita is volt, igaz a Krónikák könyve egyetlen alkalommal sem nevezi őt Kórah fiának,[37] sőt azt is kifejezetten említi (1Krón 25,5-6), hogy maga is egy neves család alapítójává lett.

Szöveges párhuzamok

A következőkben a 88. zsoltár azon szövegelemeit, motívumait szeretném áttekinteni, amelyek kapcsolatot képeznek e zsoltár és más kórahita zsoltárok között. Az áttekinthetőség kedvéért a kapcsolatokat a Kórah fiainak tulajdonított zsoltárok kanonikus sorrendje szerint mutatom be.

A 42-43. zsoltárt általában közös refrénje miatt egy költeménynek szoktuk tekinteni. Általánosságban e zsoltárral abból a szempontból tekinthető párhuzamosnak a 88. zsoltár, hogy mindkettőben távolságból szólítja meg Istent az imádkozó. Van azonban egy közelebbi szöveges párhuzam is. A Zsoltárok könyve 42,8 hullámokról és vízesésekről beszél, és hasonló motívum jelenik meg a Zsoltárok könyve 88,8 és 88,18 versekben is. Az előbbi kontextusa nem egyértelmű: a vízesések egyaránt utalhatnak a zsoltáros által megtapasztalt szenvedésre[38] és a szent föld bőségére.[39] A 88. zsoltárban viszont nem lehet kérdéses, hogy a megtapasztalt csapások egyikét jeleníti meg ez a kép is.

A 44. zsoltár a közösség (Jákób) szenvedéseiről szól, tulajdonképpen egy közösségi imádság. A Zsoltárok könyve 44,10 és a 88,15 egyaránt arról beszél, hogy Isten elvetette (נָטַח) az imádkozót, imádkozókat.

A 45. zsoltár egy királyzsoltár, menyegzői ének, e szövegnek nincs egyértelmű szöveges kapcsolata a 88. zsoltárral, viszont a 86. zsoltárral szoros kapcsolatban áll.[40]

A 46-48. zsoltárok központi témája Isten dicsősége: a 46. zsoltár Istenről, mint népe menedékéről szól, a 47. zsoltár Isten királyságát dicsóítja, a 48. zsoltár pedig Sion dicsőségét hirdeti. A 46. zsoltár káoszmotívumait érdemesnek látom hagyománytörténeti szempontból összevetni a 88. zsoltár alvilágképével.[41] A 46-48. zsoltár a második Kórah fiai ciklusból a 87. zsoltárral mutat párhuzamot,[42] így egy további lehetséges kapcsolópont tárgyalására, annak bemutatásakor keríték sort.

A 49. zsoltárnak vannak a legszélesebb körű kapcsolatai a 88. zsoltárral. Ezek egyrészt tematikus, másrészt liturgikus, harmadrészt pedig a konkrét szövegelemek szintjén jelennek meg.

Tematikus szinten kapcsolatot jelent az, hogy mindkét zsoltárnak központi témája – bár jelentős hangsúlybeli különbségekkel – az alvilág és az abból való szabadulás, illetve az abban való reménység hiánya.

Az újabb kutatások felhívták a figyelmet az első (Zsolt 42-49) és a második kórahita ciklus (84-88) szerkesztésének párhuzamosságára.[43] Goulder szerint a párhuzamos szerkesztés és sorrend mögött egy ünnepi liturgia rejlik, így liturgikus szinten az képez kapcsolatot a 49. és 88. zsoltárok között, hogy a két zsoltár a sátoros ünnep azonos pontján hangzott el, a 88. zsoltárnak a dáni szentélyben használt barbár liturgiáját helyettesítette a 49. zsoltár. Ezen elmélet szerint tehát a 88. zsoltár a 49. zsoltár párjának tekinthető.[44] (Mások éppen ellentétesen határozzák meg a két ciklus keletkezési idejét, és az első zsoltárciklust tekintik korábbinak.)[45]

Konkrét szöveges kapcsolatot találhatunk a Zsoltárok könyve 49,15-16-ban, amely a *Seo*-ból való szabadításról beszél. A Zsoltárok könyve 49,10-11.13.21 amely az ember halandóságáról beszél, csakúgy, mint a 88. zsoltár. Továbbá a Zsoltárok könyve 49,5 arról beszél, hogy a zsoltáros példázatra, bölcsességre hajtja (נט) fülét (azaz nem a saját bölcsességét beszéli el), a 88,2-3 pedig ugyanezt a kifejezést használja a tradicionális imádság szókészletével, Istent kérve arra, hogy figyeljen kiáltására.

A 84. zsoltár Isten hajlékának gyönyörűségéről és a zarándokok útjáról szól. E zsoltárnak a 88. zsoltárral való kapcsolata a 42-43. zsoltárhoz,[46] továbbá a kórahita Sion-énekekéhez (Zsolt 46-48; 87) hasonló. Az Úr házában való nyugalom motívuma éles ellentétben áll a 88. zsoltár imádkozójának élethelyzetével, aki Isten csapásait tapasztalja meg.

A 85. zsoltár 2-4. verseiben közösségi hálaadást, az 5-9. versekben közösségi könyörgés, a 10-14. versekben pedig a szabadító JHVH dicsőítése olvasható. Tematikus szempontból a 85. és 88. zsoltár között párhuzamot képez az, hogy a szabadítás gondolata mindkét zsoltár tárgya, azonban amíg a 85. zsoltár imádkozója Isten korábbi tetteire visszaemlékezve reménykedik Istenben, addig a 88. zsoltár a reménytelenség hangján szólal meg. További kiértékelésre váró párhuzamot jelent a Zsoltárok könyve 85,11-12-ben[47] és a 88,12-13-ban[48] megjelenő isteni attribútumok, tulajdonságok és üdvettek, bár a két lista számos különbséget tartalmaz.

A 87. zsoltár egy Sion-ének.[49] A zsoltár első ránézésre semmilyen kapcsolatot nem mutat a 88. zsoltárral. A Zsoltárok könyve 9,14-15-ben azonban éppen egymás ellentétéként jelennek meg Sion kapui és az alvilág / halál (מֹת) kapui. Emellett úgy tűnik, hogy Sion gyönyörűsége és az alvilág (*Seol*) nyomorúsága a Kórah fiai-zsoltárok két központi témájának tekinthetőek. Ez alapján érdemesnek látom vizsgálni azt, hogy ebben az esetben nem egy zsoltárpárról van-e szó, amely ezen összefüggés mentén szerveződik, illetve éppen e kontraszt miatt került egymás mellé. Ez az eset annyiban különbözik a korábban felsoroltaktól, hogy itt konkrét redaktori munkát is feltételezhetünk, nem pusztán tradícióanyagok összefüggését.

Két további zsoltárt érdemes még megemlíteni e helyütt, noha egyikük sem tartalmazza a Kórah fiai feliratemet. A 86. zsoltár Dávid zsoltára, ez a szöveg osztja két részre a második Kórah fiai-zsoltárciklust, beékelődve a 85. és 87. zsoltárok közé és egy szabadulásért való hálaadást olvashatunk benne. E zsoltár számos párhuzamot tartalmaz a 88. zsoltárral, ezek közül legszembetűnőbb a 86,13, amelyben az imádkozó azért ad hálát, hogy a legmélyebb *Seol*-ból vagy a *Seol* legmélyebb részéről szabadította meg őt istene, JHVH.[50]

A 89. zsoltár a III. zsoltárkönyvet (74-89. zsoltárok) zárja le, tehát közvetlenül a 88. zsoltárt követi. Felirata az ezrahi Étánhoz köti, ez tehát kapcsolatot jelent a 88. zsoltárral, amelynek feliratában az ezrahi Hémán szerepel. Továbbá a két zsoltár között számos tematikus összefüggést is megfigyelhetünk. Olvasható a két zsoltár egymás összefüggésében esetleg úgy, hogy a 88. zsoltár a léviták és a kultuszi személyzet, a 89. zsoltár pedig a Dávid trónján ülő felkent király elvettetéséről beszél. Másrészt pedig egyes magyarázók szerint a 89. zsoltár megválaszolja a 88. zsoltár kérdéseit.[51] Konkrét szöveges párhuzamot jelent e zsoltárban a 88. zsoltárral, továbbá a Zsoltárok könyve 49,10-11.13.21-el a Zsoltárok könyve 89,48 vers könyörgése, ahol az imádkozó azt a kérdést fogalmazza meg, hogy van-e olyan ember, aki megmenekülhet a holtak hazájától.

Összegzés

Jelen írásomban egy kutatás alapvetéseit kíséreltem meg vázolni. Kérdésselvetésem az volt, hogy beilleszthető-e a 88. zsoltár Kórah fiai zsoltárainak kontextusába?

Áttekintettem 88. zsoltár és a további kórahita zsoltárok közötti szöveges és teológiai-tematikus összefüggéseket. Ezen kapcsolatok közül egyesek csak a Kórah fiainak tulajdonított ciklusra jellemzőek, mások pedig más szövegekkel és tradíciókkal is összekötik a vizsgált zsoltárt és a szövegcsoportot. A kapcsolatok részletező vizsgálatára és tradíciókritikai kiértékelésére jelen keretek között nincs lehetőség, e munkát PhD-kutatásaim során kívánom

elvégezni.

A fentiek alapján bizonyítottnak látom a 88. zsoltár beágyazottságát a kórahita tradícióba, és úgy vélem, hogy a zsoltár és a teljes kórahita hagyományanyag összevetése új megvilágításba helyezheti a 88. zsoltár imádkozójának *Seol*-megtapasztalását és az imádságában megfogalmazódó könyörgését.

Péntek Dániel Gábor

PhD hallgató

Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola

Ószövetségi alprogram

E-mail cím: pentek.d@gmail.com

Témavezető: Dr. Zsengellér József

[1] A zsoltárnak monografikus igényű feldolgozását nem ismerem. Az egyedülálló zsoltárt számos nézőpontból vizsgálták már. A kutatástörténet során megjelent négy népszerű modell (formakritikai, történeti, kanonikus, tradíciókritikai) kritikai értékelését Juliane Schlegel dolgozatában olvashatjuk: Juliane Schlegel: *Psalm 88 als Prüfstein der Exegese – Zu Sinn und Bedeutung eines beispiellosen Psalms*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchner Verlag, 2005

[2] Hermann Gunkel egyéni panaszéneknek tartja a 88. zsoltárt: Hermann Gunkel, *Die Psalmen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1926, 381. Őt követik: Sigmund Mowinckel: *The Psalms in Israel's Worship*, Vol. 1, translated by D. R. Ap-Thomas, Oxford, 1962, 237.; Alfons Deissler: *Die Psalmen 2. (Ps 73-150)*, Leipzig: St. Benno Verlag, 1966, 81., Artur Weiser: *Die Psalmen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1963, 379.; Irene Nowell: Psalm 88: A Lesson in Lament, in Lawrence Boadt – Mark S. Smith: *Imagery and Imagination in Biblical Literature. Festschrift Aloysius Fitzgerald*, Washington DC, Catholic Biblical Association of America, 2001, 105-118.; Klaus Seybold pontosabban próbálja meghatározni a zsoltár kontextusát, amikor azok közé a zsoltárok közé sorolja, amelyek biztosan betegségzsoltárok (*Gebet des Kranken*): Klaus Seybold: *Das Gebet des Kranken im Alten Testament*, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, Kohlhammer, 1973, 113-117. Seybold értelmezését követi magyar nyelven: Xeravits Géza: Spiritualitás a beteg ember zsoltáraiban, *Embertárs*, V. évf., 2007, 40-51. Ernst Haag jogi kontextust tulajdonít a zsoltárnak: szerinte az imádkozó az a szenvedő igaz, akinek ügyét törvényszéki eljárásban vizsgálják: Ernst Haag: Psalm 88, in Ernst Haag – Frank Lothar Hossfeld: *Freude an der Weisung des Herrn*, Stuttgart, Katholisches Bibelwerk, 1986, 149-170. Korábban többen közösségi panaszéneknek tartották a zsoltárt, az imádkozót pedig Izrael népével azonosították és az alvilág-tapasztalatot a babilóni fogság metaforájának tekintették. Így vélekedik Julius Wellhausen és Charles A. Briggs, vö.: *The Book of Psalms with*

Explanatory Notes and an Appendix on the Music of the Ancient Hebrews, New York, Dodd, Mead and Company, 1895, 200.; Charles Augustus Briggs: *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Psalms*, Vol 1. Edinburgh, T & T Clark, 1906, 244. Újabban néhányan megkérdőjelezik, hogy a panasz (*lament*) lenne a zsoltár központi motívuma és inkább imádságnak (*prayer*) tekintik, vö.: Willem S. Prinsloo, Psalm 88 : the gloomiest Psalm? *Old Testament Essays* 5/3, 1992, 332-345., kül.: 338-339.

[3] Vö.: Franz Julius Delitzsch: *Commentar über den Psalter*, 2., Leipzig, Dörffling & Franke, 1859, 569-570. Delitzsch elképzelhetőnek tartja, hogy közös körből – a salamoni udvarból – származik a két forrás szerzője. Briggs cáfolja Delitzsch nézetét: Briggs: *The Book of Psalms*, 643. Vö. továbbá: Gunkel: *Die Psalmen*, 381.

[4] *Biblia*, Budapest, Magyar Bibliatársulat megbízásából a Kálvin János Kiadó, 2014.

[5] Pl.: Gunkel: *Die Psalmen*, 381.; Hans-Joachim Kraus: *Psalmen 60-150*, *Biblischer Kommentar Altes Testament*: 15/2, Neukirchen-Vluys: Neukirchner Verlag, 1978, 773. Nowell: Psalm 88, 114-115.; Anthony R. Pyles: Drowning the Depths of Darkness: A Consideration of Psalm 88 with a New Translation, in *Canadian Theological Review* II/1, 2012, 15.; Ettől eltérően, két részre osztja fel a zsoltárt: Haag: Psalm 88, 149-170.; Willem VanGemeren: Psalms, in *The Expositor's Bible Commentary*, Vol 5., Psalms, Proverbs, Ecclesiastes, Song of Songs, Grand Rapids, Zondervan, 1991, 564-565., Thornhill pedig koncentrikus szerkesztést feltételez: A. Chadwick Thornhill: A Theology of Psalm 88, in *Evangelical Quarterly* 87, 2015 45-57., kül.: 47.

[6] E kérdéseket általában retorikus kérdésekként szokták felfogni, ezzel a véleménnyel szemben Crüsemann valódi kérdéseknek tekinti őket: Frank Crüsemann: Rhetorische Fragen? Eine Aufkündigung Des Konsensus Über Psalm 8:11-13 und seine Bedeutung für das Alttestamentliche Reden von Gott und Tod, in *Biblical Interpretation*, 11, 2003, 345-360. Paul Sanders szintén a konszenzusos véleménnyel szemben érvel és *argumentum ad Deum*-nak tekinti a Zsolt 88,11-13 verseket: Paul Sanders: Argumenta ad Deum in the Plague Prayers of Mursili II and in the Book of Psalms, in Bob Becking – Eric Peels (eds.): *Psalms and Prayers*, Leiden – Boston: Brill, 2007, 181-217.

[7] Ehhez a kérdéshez: Gunkel: *Die Psalmen*, 381,-384.; Robert C. Culley, Psalm 88 among the Complaints, in Lily Eslinger – Glen Taylor (eds.): *Ascribe to the Lord, Biblical and other Studies in memory of Peter C. Craigie*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1988, 289-302., Anthony R. Pyles: Drowning the Depths of Darkness, 13-28., kül.: 15.; A. Chadwick Thornhill: A Theology of Psalm 88, 46.; vö.: Hermann Gunkel: *Einleitung in die Psalmen – Die Gattungen*

der religiösen Lyrik Israels. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1933, 172-265.

[8] Culley: Psalm 88 among the Complaints, 294.

[9] Uo., 300-301.

[10] Uo., 301-302.

[11] Michael D. Goulder: *The Psalms of the Sons of Korah*, Sheffield, Academic Press, 1982, 195-210., kül.: 197-198, 209-210. Goulder szerint a 2. versben az éjszakai imádságra való utalás (a 2. vers héber szövege problémás, ezt Goulder a következő értelemben adja vissza: „Azon a napon, amikor hozzád kiáltottam előtted az éjszaka, jusson a Te jelenlétedbe könyörgésem” és egy éjszakai vigíliát és engesztelő liturgiát feltételez a zsoltár mögött) és a 8. versben az imádkozó elzártsága utalhat elsősorban e rituális értelem irányába.

[12] Robert L. Cole: *The Shape and Message of Book III (Psalms 73-89)*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 2000, 167-176.

[13] Uo. 176.

[14] A kérdés monografikus feldolgozás: Gönke Eberhardt: *JHWH und die Unterwelt – Spuren einer Kompetenzerweiterung JHWH im Alten Testament*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2007

[15] Bernd Janowski: Die Toten loben JHWH nicht. Psalm 88 und das alttestamentliche Todesverständnis, in: Friedrich Avemarie – Hemann Lichtenberger: *Auferstehung – Resurrection*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, 3-45.

[16] Martin J. Buss: The Psalms of Asaph and Korah, *Journal of Biblical Literature* LXXXII. évf., 1963, 382-392.

[17] Gunther Wanke: *Die Zionstheologie der Korachiten in ihrem traditionsgeschichtliche Zusammenhang*, Berlin, Töpelmann, 1966

[18] Michael D. Goulder: *The Psalms of the Sons of Korah*.

[19] Matthias Millard: *Die Komposition des Psalters: Ein formgeschichtlicher Ansatz*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1994, 63-75.

[20] Claudia Süssenbach: Der elohistische Psalter: Untersuchungen zu Komposition und Theologie von 42-83 (FAT II/7), Tübingen, Mohr Siebeck, 2005, 344-375.

[21] Jürgen van Orschoot: Der ferne deus praesens des Tempels: Die Korachpsalmen und der Wandel israelitischer Tempeltheologie, in Ingo Kottsieper – Jürgen van Orschoot – Diethard Römheld – Harald Martin Wahl (eds.): *Wer ist wie du HERR, unter den Göttern?": Studien zur Theologie und Religionsgeschichte Israels für Otto Kaiser zum 70. Geburtstag*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1994, 416-430.

[22] Michael P. Maier, Israel und die Völker auf dem Weg zum Gottesberg – Komposition und Intention der ersten Korachpsalmensammlung (Ps 42-49), in Erich Zenger (ed.): *The composition of the Book of Psalms*, Leuven, Uitgeverij Peeters, 2010, 653-665.

[23] Erich Zenger: Zur redaktionengeschichtlichen Bedeutung der Korachpsalmen, in Klaus Seybold – Erich Zenger: *Neue Wege der Psalmenforschung. Festschrift für Walter Beyerlin*, Freiburg – Basel – Wien, Herder, 1994, 175-198.

[24] Az újabb kutatási eredményekről magyar nyelven is olvashatunk: Németh Áron: JHVH, Izráel és a népek Kórah fiainak Sion-énekeiben: Az ószövetségi univerzalizmus formálódása a 46., 48. és 87. zsoltárokban, *Collegium Doctorum: Magyar Református Teológia*, XII. évf., 2006/1, 11-28., kül.: 11-12., 18-19.

[25] Ezeknek a legalaposabb összefoglalását Erich Zengernél olvashatjuk: Zenger: Zur redaktionengeschichtlichen Bedeutung der Korachpsalmen, 177-182.

[26] Vö.: Uo., 177-179.

[27] Vö.: Uo., 178-179.; továbbá: Süssenbach: *Der elohistische Psalter*, 375.

[28] Wanke: Die Zionstheologie der Korachiten in ihrem traditionengeschichtliche Zusammenhang.

[29] Süssenbach: *Der elohistische Psalter*, 346-361.

[30] David C. Mitchell: „God Will Redeem My Soul from Sheol”: The Psalms of the Sons of Korah, *Journal for the Study of the Old Testament*, XXX. évf., 2006, 243-262.

[31] Uo., 254.

[32] Buss: The Psalms of Asaph and Korah 382.; Janet K. Smith: *Dust or Dew – Immortality in the Ancient Near East and in Psalm 49*, Cambridge, James Clarke and Co., 2011, 240.

[33] Buss: The Psalms of Asaph and Korah 382.

[34] Smith: *Dust or Dew*, 240.

[35] A Kórah fiai zsoltárokkal kapcsolatban többen felhívták a figyelmet erre a jellegzetességre: pl. Goulder: *The Psalms of Sons of Korah*, 1.; Mitchell: „God Will Redeem My Soul from Sheol” 246.

[36] A fordítást a *RÚF 2014* alapján közlöm.

[37] A Krónikák könyve Kórahót háttérbe szorító motívuma talán a 4Móz 16 narratívájával lehet kapcsolatban. Vö.: R. R. Hutton: Korah (Person), David Noel Freedman et al. (eds.): *Anchor Bible Dictionary IV.*, New York, Doubleday, 1992, 100-101.

[38] Így véli pl.: Luis Alonso Schöckel: The Poetic Structure of Psalm 42-43, *Journal for Study of the Old Testament* 1, 1976, 4-11., kül. 6-7.

[39] Ezt a kisebbségi véleményt képviseli Goulder: Goulder: *Psalms of the Sons of Korah*, 25-26.

[40] Millard: *Die Komposition des Psalters*, 68-70.

[41] Vö.: Mitchell: God Will Redeem My Soul from Sheol”, 255-257.; Süssenbach: *Der elohistische Psalter*, 353-355.

[42] Vö.: Millard: *Die Komposition des Psalters*, 63.; Különösen szoros kapcsolatban állnak egymással a 48. és 87. zsoltárok: Goulder: *Psalms of the Sons of Korah*, 170-172.

[43] Millard: *Die Komposition des Psalters*, 63.

[44] Goulder: *Psalms of the Sons of Korah*, 199.

[45] Németh: JHVH, Izráel és a népek Kórah fiainak Sion-énekeiben, 19.

[46] Nem lehetetlen, hogy a 42-43. és 84. zsoltár irodalmi függőségben is áll egymással. Vö.: Németh: JHVH, Izráel és a népek Kórah fiainak Sion-énekeiben, 12.

[47] חסד (kegyelem), אמת (igazság), צדק (igazságosság), שלום (békeesség)

[48] חסד (kegyelem), אמונה (hűség), פלא (csoda), צדקה (igazságosság)

[49] A két zsoltár közötti kontrasztra rámutat Cole: *Cole: The Shape and Message of Book III.*, 166.

[50] Cole is rámutat erre, aki szerint a 88. zsoltár felirata a kórahita zsoltárokéval van kapcsolatban, tartalmi szempontból viszont éppen a Dávidhoz kötött 86. zsoltárhoz áll közel: *Cole: The Shape and Message of Book III.*, 167-168.

[51] *Cole: The Shape and Message of Book III.*, 176.